

ФОНОЛОШКИ НИВО НАПОРЕДНОГ ТЕКСТУАЛНОГ ПРЕДСТАВЉАЊА

Айсїракиї: У раду се разматра вокалски и консонатски ниво српских народних бајки. Анализирају се фонолошки нестандардни облици и њихова дијалекатска подлога, стандарднојезички супституишу и напоредно представљају. Истраживање има за циљ да подстакне увођење и примену метода напоредног текстуалог представљања у издаваштво и у васпитно-образовни процес.

Кључне речи: фонолошки ниво, вокалски ниво, консонантски ниво, метод текстуалног напоредног представљања, језичка култура, језичка уједначеност, заједничке језичке особине, идиолект, језичка унификација, језичка стандардизација.

УВОД

На фонолошком нивоу, метод напоредног текстуалног представљања укључује супституцију фонетски нестандардних гласова и давање изворних фонемских облика неких лексичких типова на текстовним маргинама српских народних бајки. То, дакако, подразумева и разматрање њихове дијалекатске подлоге, дакле историју питања, односно анализу супституисаног фонемског и морфолошког материјала. Примена метода текстуалног напоредног представљања на фонолошком нивоу захтева претходну анализу историјског развитка појединих гласова и гласовних група али и њихове стандардизоване употребе. Истраживање, дакле, укључује историју разматраних питања а усмерено је на вокалски и консонантски ниво.

ОДАКЛЕ ЈЕ ШТА

Говор као динамички процес доводи до трансформације свих па и фонолошких одлика неких лексичких типова у језику, што укључује и одступања од забележених верзија појединих бајковних записа. Теоријској артикулацији претходила је емпиријска потврда примене метода напоредног текстуалног представљања, како је већ раније истакнуто,¹ тј. објављивањем ан-

¹ Росић, Тиодор (2006), „О методу напоредног текстуалног представљања“, *Узганица*, Јагодина, пролеће—јесен, 2006, год. III, бр. 1–2, стр. 41–51.

тологија *Најлејше српске народне бајке*² и *Српске нароне бајке*³. Бајковни текстови у тим антологијама узети су од различитих казивача и приређивача и из различитих српских говорних подручја, па се намеће потреба њихове фонолошке дијалектолошке обраде. Не може се то, дакако, учинити сасвим исцрпно, са свим појединостима и онако како се то ради у дијалектолошким расправама. Будући да је предмет истраживања разматрање супституената фонолошког нивоа метода напоредног текстуалног предсављања, нужна су објашњења појединих гласовних појава да би се у предстојећим радовима прешло на објашњавања облика променљивих и непоменљивих речи а према језичком стандарду и овај метод објаснио на лексичком и синтагматско-синтаксичком плану. Изостала је, нужно, акценатска анализа бајковне грађе из простог разлога што записивачи нису бележили акцентуацију.

Изузев бајки „Мала вила“, „Чудотворни прстен“ и „Дијете са девет чирака“ све друге бајке узете су из *Српских народних ѝријовијејки* из 1853⁴ и истоимене књиге из 1870⁵ Вука Стеф. Караџића. „Мала вила“⁶ првобитно је била објављена у часопису *Босанска вила*, „Чудотворни прстен“, запис Луке Грђића-Бјелокосића у *Српским народним ѝријовијејкама I* Веселина Чајкановића⁷ а „Дијете са девет чирака“ преузето је из збирке Николе Тординца *Хрватске народне ѝјесме и ѝријовијејке из Босне*⁸.

Мимо језичког критеријума, пренебрегавајући чињеницу да је „Мала вила“ објављена у стандарду најбољег штокавског ијекавског језика, мимо чињенице да је ту бајку Тихомир Остојић објавио у Матици српској за Дубровник, хрватски издавачи својатају ову заносну бајковну творевину, као на пример загребачка Школска књига у књизи *Хрватске усмене ѝриче*⁹. У истој књизи, мимо научне истине о српском штокавском ијекавском књижевнојезичком стандарду, с промењеним насловом¹⁰ објављена је и бајка „Дијете са девет чирака“. Та бајка знатно одудара од Тординчевог изворника.

У изворнику се приређивач држао Вукове поделе приповедака на мушке и женске, поделивши мушке на дуге и кратке шаљиве. Неке је, вели у

² Росић, Тиодор (2002), *Најлејше српске народне бајке*, Београд, Српска књижевна здруга.

³ Росић, Тиодор (2007), *Српске народне бајке*, Београд, Српска школа.

⁴ *Српске народне ѝријовијејке* скупии их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, Беч, Штампарија јерменскога манастира; у: Дела Вука Караџића (1969), *Српске народне ѝријовијејке*, „Предговор“, приредио др Мирослав Пантић, Београд, Просвета

⁵ *Српске народне ѝријовијејке* (1870), скупии их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, друго умножено издање, Беч, у наклади Ане, удовице В. С. Караџића; у: Сабрана дела Вука Караџића (1985), приредио др Мирослав Пантић, Београд, Просвета.

⁶ Остојић, Тихомир (1911), *Српске народне ѝријовијејке (гајке)*, Дубровник, Матица српска у Дубровнику, књ. 2.

⁷ Чајкановић, Веселин (1927), *Српске народне ѝријовијејке I*, Београд, Земун, Српски етнографски зборник, књ. XLI, Српска краљевска академија.

⁸ Тординац, Никола (1883), *Хрватске народне ѝјесме и ѝријовијејке из Босне*, Вуковар, наклада и тисак Енр. Јанчика.

⁹ *Хрватске усмене ѝриче* (2004), стр. 11–15. Загреб, Школска књига

¹⁰ „Дијете с девет свијећњака“, у: *Хрватске усмене ѝриче* (2004), стр. 16–20, Загреб, Школска књига.

предговору, „сâм сакупио а неке, и то понајљепше, поузимао... из нетискане збирке приповиједака *босанске духовне младежи*“.¹¹ Тординцу је бајку „Дијете са девет чирака“ у Жепчу казивао терзија Јозо Мандић, који је био „на занату у неког жепачког мухамеданца“ и од кога је ту бајку и научио. Жепче се налази на граници до које допиру остатаци источнобосанског говора. Тим говором је бајка и приповедана, а то је дијалекат српског штокавског језика, па бајка, природно припада том језичком корпусу, без обзира на професионалну припадност приређивачеву. Томе, дакако, у прилог иде и Вуково гледиште „*да су Срби само они који њоворе српскијем језиком без разлике вјерозакона и мјеста сѣановања* а за Чакавце и Кекавце“, вели Вук, „нијесам казао да су Срби.“¹² Ти његови ставови изнети су у кратком тексту „Очитовање“, у виду писма упућеног уреднику загребачког часописа „Позор“ а као реакција на неразумевање текста „Срби сви и свуда“, објављеног у „Ковчежићу“. У тексту „Срби и Хрвати“, који се надовезује на текст „Срби сви и свуда“ Вук, између осталог, вели:

„*Хрваџи* по правди могу се звати: 1) Сви Чакавци; 2) Кекавци у краљевини Хрватској који су се на то име већ обвикли.

Срби по правди могу се звати сви Штокавци макар које вјере били и макар гдје становали; и они се, осим мањижих разлика, од Хрвата разликују тиме: 1) што не говоре ни *ча* ни *кај* него *ишћо* или *ишћа*, а 2) што на крају слога *л* претварају у *о...*“,¹³

Као све приповетке, тако се и бајке, тј. гатке, односно женске приповетке, у народу нашем, тврдио је Вук, различито приповедају¹⁴. Осврнућемо се на то одакле и од којих је записивача Вук преузео бајке у којима је примењен метод напоредног текстуалног представљања.

Бајку „Чардак ни на небу ни на земљи“ за Вука је у Берлину 1844. године написао кнез Михаило М. Обреновић, онако како је „он слушао у дјетињству од својижих дадила“¹⁵. Грујо Механчић, трговац или „трговчић“ из Сентомаша у Бачкој, данас Србобран, боравио је с Вуком у земунском карантину, ујесен 1829. године. Казивао је и за Вука записивао приповетке „Златна јабука и девет пауница“, „Аждаја и царев син“, „Немушти језик“, „Ђаво и његов шегрт“ и „Усуд“. Механчић је значајни казивач и записивач народних

¹¹ У предговору својој збирци Тординац истиче да ове приповетке нису „искићене реченицама“ као Вукове. „Да тко узпише онако,“ вели, „ко што је Вук писао, ваља да је нико у народу, ваља да је живио у народу, ваља да се бавио народним...“ Вуковом српском језику, несвиikli кајкавац, не крије приређивачку муку : „Тко је народне приповиједке сабира, тај ће знати каква је то мука. Колико сам могао, толико сам радио да што вјерније препишем народну приповиједку“. (Тординац, 1883, стр. 3.)

¹² Караџић, Вук Стеф. „Очитовање“; цитирано према: Милосављевић, Петар (1997), *Срби и њихов језик*, хрестоматија, Приштина, Народна и универзитетска библиотека, стр. 150.

¹³ Караџић, Вук Стеф.: „Срби и Хрвати“, цитирано према: Милосављевић, Петар (1997), *Срби и њихов језик*, хрестоматија, Приштина, Народна и универзитетска библиотека, стр. 149.

¹⁴ *Ишћо* као под 4, стр. 60.

¹⁵ Исто, стр. 59.

приповедака, али и епских песама „Женидба Ђурђа Чарнојевића“ и „Марко Краљевић и Бег Костадин“. Не имајући у карантину шта да раде, сведочи Вук, обдан су спавали а ноћу приповедали. Девет приповедака преузео је Вук од Механџића и објавио за живота а још две уврстили су у његова дела потоњи приређивачи. Преименовао је само бајку „Царев син и аждаја“ у „Аждаја и царев син“.

Од земунског учитеља, писца и преводиоца Димитрија Чобића, Вук је за *Српске народне приповијетке* добио бајке „Змија младожења“ и „Опет змија младожења“. Сличну бајку послала му је и песникиња Милица Стојадиновић Српкиња. Њу Вук није уврстио у „Српске народне приповијетке“, а Чобићева „Опет змија младожења“, у *Српским народним бајкама* преименована је у „Змија младожења“.

Лазар Марјановић, грчки учитељ у Земуну, послао је Вуку пет записа српских народних приповедака. Вук је у *Српским народним приповијеткама* објавио четири, од којих је за разматрање фонолошког метода напоредног текстуалног представљања узета бајка „Златоруни ован“.

Максим Шкрлић, цариник у Радујевцу, селу у Србији на Дунаву, као и по разним другим пограничним местима, веома је значајан сакупљач народних песама, али и записивач „Баш-Челика“, једне од најлепших српских народних бајки.

ЈЕЗИЧКА УЈЕДНАЧЕНОСТ

Вук је преузете записе, уз стилизацију преузете грађе, ортографски примеравао властитим погледима на развитак и природу српског језика. Поштовао је фонолошки развој српског језика, али тај развој није сводио на „процес репродукције гласовног субсистема, већ језика као цјелине“¹⁶. Развој вокалских и консонантских јединица не значи и њихово укључење у ортографски стандард. Јекавско јотовање и упрошћавања сугласничких група су језички економичнији, модернији, ритмичкомелодијски артикулисанији од старијих фоничких облика. Па, ипак, у примени метода напоредног текстуалног представљања на фонолошком нивоу, полази се од начела да језик као целина, зарад језичког јединства,¹⁷ може да наметне несавршеније стандардизоване облике и несамосталном фонолошком систему у репродукцији.

Испољавање заједничких језичких особина кроз појединачно идиолектско повезивање води ка језичкој уједначености. Заједничке језичке особине испољавају се у одговарајућем фонолошком стандарду, преко морфолошке подударности и у лексичкој сличности. Вук је народно језичко стваралаштво,

¹⁶ Симић, др Радоје – Остојић, др Бранислав (1996), *Основи фонологије српској књижевној језика*, Београд, Универзитет у Београду, стр. 171.

¹⁷ Облици *међед* и *џица* свакако су савршенији, без обзира што их данас читаоци осећају као архаизме, а замењени су у складу са Вуковом језичком и павописном реформом.

упркос идиолекатској језичкој особености појединих казивача, језички уједначио, чиме је пресудно утицао на комуникацијску функционалност језика у српској друштвеној заједници.

Језичка се култура, као што је познато, остварује кроз усвајање граматичких правила стандардног језика, тј. преко усаглашавања говорног и писаног језика са фонолошком, ортоепским, морфолошким и синтаксичким нормативним језичким захтевима. Ти захтеви могу, међутим, да буду у несугласју са језичким иновацијама на свим језичким нивоима, па и на фонолошком. Као динамичка категорија, језик није збир дијахроно изолованих појава, већ је стална системска променљивост. Вук је идиолекатске језичке црте појединих записа језички уједначио, али су иновације на дијахроном плану утицале да његов језик, упркос ондашњем синхронном осавремењавању, временом поприми архаичне црте које су у неподударности са нормираним фонолошким, морфолошким, лексичким па и синтаксичким језичким нивоом. Једноставно: језик народних приповедака које је он или записивао, по сећању, или су их за њега сакупљачи записивали, на дијахроном плану у појединим сегментима прати вечиту језичку променљивост, али је она, упркос језичкој економији и звуковној функционалности, ретроградно неподударна са његовом фонолошком стандардизацијом облика насталих, на пример, најмлађим јотовањем.

Вук је, реформишући језик и правопис, у *Рјечнику*¹⁸ из 1818. године, избацио графеме неподударне фонолошком нивоу јекавских народних говора и увео шест нових слова, да би 1836. године у своју азбуку унео и фонему *х*, коју је, истине ради, и одраније али недоследно користио. Све до 1839. године, све док се није упознао са фонолошком природом ијекавских говора у западним српским крајевима, Вук је, полазећи од фонетике народних говора јекавског изговора, користио јотоване сугласнике *ђ* и *ћ* (ђевојка, међед, ћерати итд.). Крајем четрдесетих он напушта најмлађе јотовање а главнина његових бајковних записа чува фонолошку јекавску дијалектолошку структуру. У светлу те чињенице, потпуно је непримерено да се у представљању бајковне грађе користе фонемски нестандардни облици па је сасвим оправдано увођење метода текстуалног напоредног представљања. То, у крајњем случају, води бољој разумљивости и фонолошкој стандардизацији бајковне грађе.

ВОКАЛСКИ НИВО

Фонетски ситем¹⁹ Вукових српских народних бајки, као и бајковни текстови других записивача, разматран на нивоу антологија: *Најлејше српске на-*

¹⁸ Карацић, Вук Стефановић (1818), *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима*, Беч; у: Дела Вука Карацића, *Српски рјечник* (1969), фототипско издање, приредио Павле Ивић; Просвета, Београд

¹⁹ Под термином *фонетски ситем* подразумевамо свеукупност гласова једног језика.

родне бајке²⁰ и Српске народне бајке²¹, и на вокалском и на консонантском нивоу, захтева супституцију појединих нестандартних фонема и фонемских скупина. Супституција фонеме јат (у) његовим стандардним рефлексом заузима веома важно место у примени метода напоредног текстуалног представљања на фонолошком нивоу.

Гласови, као најмање говорне јединице од којих су састављене речи, функционално су усмерени на семантичкодиференцијалну функцију у језику. Било би немогуће истражити све аспекте одступања од књижевног језика за сваки вокал посебно. Пажња ће бити усмерена на вокал јат и рефлекс тог вокала који се на старословенском обележавао у а у латиници чешким ě. Дијахроно, јат је имао отворенију, затворенију или мешовиту артикулацију, па је у српским штокавским говорима имао тројаки рефлекс: *e, u, ije (je)*. У јужним његовима, како Вук назива ијекавске говоре, одакле је, иначе, главнина бајковне грађе, јат у дугим слоговима даје *ije* (дијете), у кратким *je* а иза *ī, g, l* и *n* долази до стапања (*ћераīи, ђевојка, љеīи, њежностī*). Вук за основувицу књижевног језика узима јекавско наречје. Његов речник из 1818. године је у том погледу незамењиво парадигматичан. То наречје, не само што је по Вуковој тврдњи међу Србима било најраспрострањеније већ су њиме испеване говтово све наше народне песме. Јекавско наречје је, што подвлачи и Павле Ивић,²² дијалекат дубровачке књижевности. Оно уједињује православне Србе, како Вук истиче, „с нашом браћом римског закона“. Вуков књижевни језик његовог *Рјечника* одговарао је говору његовог тршћанског завичаја, али не и говору постојбине његових предака који су они донели сеобом из дробњачког краја у Тршић²³. Сматрајући да су неприкладне за књижевни језик, Вук се ослобађао неких типично херцеговачких језичких особина, а неке су се изгубиле током боравка у новој средини.²⁴

На фонолошком плану, и у Вуковим народним приповеткама доследно је елиминисана фонема *x*, а од посебног је значаја примена најновијег јекавског јотовања (*дјед > ђег, дјевојка > ђевојка, медвјед > међег, тјерати > ћераīи*), као и претварање *mn* у *ml* и *vn* (*многи > млоīи, тамница > īавница*), а *мњ* у *мљ* (*сумња > сумља*). Не само ове, већ и друге гласовне црте, које је Вук касније напустио, супституисане су методом фонолошког текстуалног напоредног представљања. Примери у којима су стваране сугласничке алтерације, где *īj* прелази у *ћ* (*летјети > лећеīи*), *gj* у *ђ* (*дјевојка > ђевојка*), *mn* у *ml* (*најамник > најамлик*), *mn* у *vn* (*тама > īавна*), замењени су старијим, у Вуковом писању касније кодификованим облицима.

²⁰ Исто као под 2

²¹ Исто као под 3

²² Ивић, Павле (1990), *О језику некадашњем и садашњем*, стр. 241, Београд – Приштина, БИГЗ – Јединство

²³ Видети: Вуковић, Јован Л. (1938–1939), *Говор Пиве и Дробњака*, Београд, Јужнословенски филолог, XVII, стр. 110–113.

²⁴ Росић, Тиодор (2006), „О методу напоредног текстуалног представљања“, *Узданица*, Јагодина, пролеће – јесен, 2006, год. III, бр. 1–2, стр. 42.

Позабавићемо се, дакле, рефлексом вокала јат и најмлађим јекавским јотовањем, односно доследном заменом тих гласовних промена у бајковном тексту и њиховим изворним облицима на маргинама. Нећемо, међутим, почети од Вукових бајки већ од Тординчеве бајке „Дијете са девет чирака“. Она сведочи о постојању старијих облика са *x*, са *mn* и *mъ*, без најновијег јотовања које и Вук, а након упознавања југозападних српских дијалеката, 1839. године, напустио. Уз ово, вредна је пажње и једна друга супституисана особина. У говорима источне Херцеговине и западног дела Босне фонетска замена јата у дугим слоговима, истицао је Јован Вуковић а на темељу истраживања Шурмана, Решетара и Миласа, није само двосложно *ије*²⁵. Слабија артикулација фонема *j* доводи до тога да се оно, напросто, не чује, па код Тординца имамо: *диетше*, *приећи*, *свијећа*²⁶, али и: *гјевојке*, *вјера* итд. Било да је јат под узлазним, било под силазним акцентима, у Тординчевој бајци је прибегнуто његовој замени у двосложно *ије*: *диете* > *дијетше*, *приећи* > *пријећи*, *свијећа* > *свијећа*²⁷ а задржани су његови стандардни једносложни рефлекси *је*: *гјевојке*, *вјера*.

Двосложној замени јата у дугим и једносложној у кратким слоговима прибегава и Лука Грђић-Бјелокошић у „Чудотворном прстену“ и Тихомир Остојић у „Малој вили“. Записивач приповетке „Баш-Челик“ Максим Шкрлић недоследан је у његовој замени. Шкрлић пише *вриеме*, *време*, *свиетју*,²⁸ *виђеиши*, *овђе*.²⁹ Приступајући стилизацији Шкрлићевог записа, Вук на фонемском нивоу прибегава двосложној и једносложној замени јата па уместо: *вриеме*, *време* и *свиетју* пише: *вријеме* и *свијетју*³⁰, али је недоследан у писању јата у најмлађем јотовању. Уместо Шкрлићевог „*овђе* има чоечја кост“³¹ пише „*овдје* чоечја кост мирише“³², дакле одступа од најмлађег јотовања. У томе је, међутим, недоследан јер уместо *видјетши* задржава *виђеиши*³³. То је, наравно, методом напоредног текстуалног представљања уједначено³⁴.

Метод напоредног текстуалног представљања на фонолошком нивоу долази, међутим, до пуног изражаја у корекцији јекавског јотовања и стандардизацији језичких облика произашлих из тог јотовања. Извршена је замена облика у којима је слабљење претходног вокала проузроковало губљење другог. Уместо *чоек*, *чоeka*, *чоecја*, *чоeку*³⁵, где је сасвим осетна разлика у кван-

²⁵ Исто као под 21, стр. 12.

²⁶ Исто као под 8, стр. 48–49

²⁷ Исто као под 2, стр. 115 – 116.

²⁸ Сабрана дела Вука Караџића (1985) књига трећа: *Српске народне њриповијејке*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, друго умножено издање, Беч, у наклади Ане, удовице В. С. Караџића; приредио др Мирослав Пантић, Београд, Просвета, стр. 578.

²⁹ Исто, стр. 579, 583.

³⁰ Исто, стр. 195, 196.

³¹ Исто, стр. 583.

³² Исто, стр. 202.

³³ Исто, стр. 197. и даље.

³⁴ Исто као под 2, стр. 24. и даље.

³⁵ Исто, стр. 199. и даље.

титету акцента, како је, иначе и у Шкрлићевом запису и код Вука, извршена је замена једносложним рефлексом јата у: *човјек, човјека, човјечја, човјеку*.³⁶ Уз дати рефлекс јата, у овим примерима дошло је и до губљења сугласника *в*, баш као и у лексемама *мегвјег* > међед. Реч је, наравно, о јекавском јотовању.

Познато је да осим прасловенског постоји и јекавско јотовање кратког јата. После 1839. године Вук је стандардизовао само јотовање југласника *л* и *н*. Оно настаје кад се сонант *ј* нађе у непосредној вези са овим гласовима (*ље-ишо, њедра*). Након 1839. године, реформатор српског књижевног језика и правописа „укида књижевни статус јотовањима група *гј* и *иј*“,³⁷ са образложењем да тог јотовања нема у Дубровнику. Остали сугласници уз кратки рефлекс јата остају непромењени. Нема, зато, шта да се мења у основном бајковном текст у којем је присутно јотовање ових гласова.

Изворни бајковни текст садржи, међутим, примере јотованих оклузива *г* и *иј*: *тјерати* > *ћераиши*³⁸, *дјевојка* > *ђевојка*³⁹, а сасвим су ретки примери јотовања струјних сугласника *с* и *з*, као и африкате *џ* (*шекира, женица, ћејаница*), што је наведено из других извора а не из антологија бајки у којима се до метода напоредног текстуалног представљања дошло емпиријски. У бајци „Баш-Челик“ замењени су тако некњижевни јекавски именички облици *ђевојка* *ђевојку, чоек* у: *дјевојка, дјевојку, човјек*, доследно, као и свуда где се у антологији појављују. Уместо глагола *виђеиши* и *оћераиши*, употребљено је *видјеиши*⁴⁰ и *оијераиши*⁴¹ а њихови изворни облици дати на маргини. Прилози *онђе, ниџе, њетог, ње* фонемски су супституисани у *ондје*⁴², *нијдје*⁴³, *ијдјетог*⁴⁴ *ијдје*⁴⁵. Вреди, такође, напоменути да се код Вука правилно јавља *и* уместо јата испред *о*: *видио*⁴⁶, а кад будемо разматрали морфолошки ниво српских народних бајки посебно ћемо се позабавити чињеницом да у заменицама и придевима готово увек имамо дуже облике: *њиховијем*⁴⁷, *нашијем, онијем*⁴⁸, а не: *њиховим, нашим, добрим*. У „Баш-Челику“ је, рецимо, замењен и датив личне заменице за треће лице женског рода *њојзи*. Уместо тог заменичког облика који је добијен постпозицијом партикуле *зи*, у тексту је дат књижевни облик *њој*. Нећемо се бавити ни спорадичним некњижевним примерима асимилицаје вокала, што је у антологијама преузето а код Вука већ кориговано, нити сажи-

³⁶ Исто као под 2, стр. 33. и даље.

³⁷ Ковачевић, Милош (2006), *Сјиси о сјишу и језику*, Бања Лука, Књижевна задруга, 281–282.

³⁸ Исто као под 3; „Чардак ни на небу ни на земљи“, стр. 48; „Чудотворни прстен“, стр. 62;

³⁹ Исто, „Баш-Челик“ стр. 26. и даље.

⁴⁰ Исто као под 2, стр. 24. и даље.

⁴¹ Исто, стр. 60.

⁴² Исто, стр. 55.

⁴³ Исто, стр. 29. и даље.

⁴⁴ Исто, стр. 27. и даље.

⁴⁵ Исто, стр. 25. и даље.

⁴⁶ Исто, стр. 86. и даље.

⁴⁷ Исто, стр. 26.

⁴⁸ Исто, стр. 31. и даље.

мањем вокала $a + o > a$, односно чувањем замене $a + o > o$ (дошао $>$ *goшо*⁴⁹), што је, рецимо присутно у Шкрлићевом запису а код Вука одстрањено. Једноставно: у оваквом једном раду немоћује је бавити се свим вокалским појединостима, па је истраживање и било усмерено на магистралне једносложне и двосложне рефлексе јата.

КОНСОНАНТСКИ НИВО

У српским народним бајкама, како код Вука и његових казивача тако и код осталих записивача бајковног блага, на консонантском нивоу, прибегнуто је замени свих њихових књижевнонестандардних спрегова.

Поћи ћемо од уснених и уснено-зубних сугласника. Приповетку „Усуд“ Вуку је приповедао и за њега у земунском лазарету записао Грујо Механџић. У том запису се, између осталог приповеда, како је јунак приче тражећи Усуда дошао у његове дворе. Радио је све што и овај – ћутао и гледао, па „кадъ бѣде рѣчакъ готовъ седне суѣдја рѣчати и онъ седне кодъ нѣга па рѣча...“⁵⁰. Код Вука се, пак, та ситуација описује овако: „Усуд седи сам за готовом софром па вечера. Кад човек то види, седне и он за софру па стане вечерати“.⁵¹ Код Механџића нема, дакле, ни стола, ни совре, ни софре већ само лексеме *рѣчак*, а код Вука Усуд седи за „готовом софром“. У Вуковом јужном наречју, као и у говору Пиве и Дробњака, глас *ф* се не изговара већ се уместо њега употребљава, како наводи Јован Вуковић⁵², *в*, па имамо: *вењер*, *вруна*, *вес*, *вино* (фино), *совра* (софра). Уместо Вуковог седи „за готовом софром“; у *Најлејшим српским народним бајкама* и *Српским народним бајкама* употребљено је: „Усуд седи сам за *ѵосѵављеним сѵолом* (курзив Т.Р.) па вечера Кад човек то види, седне и он за сто па стане вечерати.“⁵³, а уместо *седне и он за софру*: „седне и он за сто“. Учињено је то због комуникативности и из истих разлога није употребљено *совра* уместо *софра*, како се иначе говорило у Вуково време и у његовом тршћанском завичају и у дробњачкој постојбини његових предака.⁵⁴

Упрошћавањем иницијалних сугласничких скупина *ѵч*, *ѵѵ*, *ѵс* добијено је *ч*, *ѵѵ*, *с*: *ѵчела* $>$ чела,⁵⁵ *ѵѵиѵца* $>$ тица,⁵⁶ *ѵсоватиѵи* $>$ совати. Дакле, испред зубног експлозивног гласа *ѵѵ* и зубних фрикативних *с* и *ш* испада билабијално експлозивно *ѵ*. У *Најлејшим српским народним бајкама* и *Српским народним бајкама* сви такви примери, методом напоредог текстуалног представљања, фонолошки су супституисани њиховим стандардизованим изговором.

⁴⁹ Исто као под 28. 578.

⁵⁰ Исто као под 5, стр. 539.

⁵¹ Исто, стр. 94.

⁵² Исто као под 23, стр. 27.

⁵³ Исто као под 2, стр. 142.

⁵⁴ И у запису бајке Михаила М. Обреновића „Чардак ни на небу ни на земљи“ употребљено је *ф* уместо *в*, тј. *кафезу* уместо *кавезу*. Исто као под 5, стр. 509.

⁵⁵ Исто као под 2, стр. 135.

⁵⁶ Исто, стр. 20, 54, 64, 107.

Већина наших дијалеката, па и говор Пиве и Дробњака, не познаје употребу сугласника *x*. Употреба овога гласа је, дакле, наддијалекатска. У Шкрлићевом запису бајке „Баш-Челик“ каже се како и друге ноћи око царскога двора настане „сила ука, и писка“,⁵⁷ а не „хука и писка“, као код Вука.⁵⁸ У народним говорима, најчешће се уместо *x* користи *j* или *k* снаја (*снаха*), врк (*врх*), дркати (*дрхѣиѣи*). Записивач је у тој истој бајци употребио *аждаја*, аждаю⁵⁹, али су уместо облика са *j* употребљени Вукови облици са *x*: *аждаја*, *аждају*.⁶⁰

Губљење гласа *x* на почетку речи или његовим променама у *k* и *b*, наводи Јован Вуковић, има изузетак у облицима од глагола *хѣиѣи* (шћети) „где се *x* не губи него прелази у *c*, а испред јотованог *ѣиуи*: *Сѣиу*, (хтео), *шћела*, *шћак*, *шћасмо*.“⁶¹

Уместо изгубљеног *x* испред јотованог *ѣи* у речима типа *шћела*, *шћегне* („*шћела* змија да његову ћерку уједе“⁶², „најстарији и средњи не *шћегну* се пети“⁶³) извршена је замена нејотованим облицима тих речи, па је уместо *шћела*, *шћегне* употребљено *хијела*, *хијегне*.⁶⁴

Промена сугасничких група *хѣи* у *кѣи* присутна је и код Вука и у записима бајковног стваралаштва. Уместо инфинитива *дрхѣиѣи* Вук, трагом својих записивача, пише *дркѣиѣи*.⁶⁵ Прасловенској основи те речи *дрѣх-* додат је суфикс *-хѣи*⁶⁶, да би се преко старословенског *дрхѣиѣи* дошло до *дркѣиѣи*, а што је у *Најлејшим срѣским народним бајкама* и *Срѣским народним бајкама* метдом напоредног текстуалног представљања замењено са *дрхѣиѣи*.⁶⁷ На крају речи *x* се у јужном наречју није губило већ претварало у *i* или *k*: *онијеј*, *родик*. Сâм, пак, глас *k* губио се у примерима типа *кћер* и прелазио у *шћер* (*кћер* > *шћер*), где је овај задњонепчани сугласник изгубио на експлозивности и добио фрикативну компоненту („На смрти дозове синове и *шћери* своје...“⁶⁸ курзив Т. Р.). Методом напоредног текстуалног представљања тај глас је супституисан стандардним *k*, баш као што је супституисана и заменица *шѣоѣоћ*⁶⁹ < што (+ *ѣоћ* < год + *јь*).⁷⁰

⁵⁷ Исто као под 5, стр. 578.

⁵⁸ Исто, стр. 196.

⁵⁹ Исто као под 5, „Баш-Челик“, 197.

⁶⁰ Исто, стр. 197.

⁶¹ Исто као под 23, стр. 34.

⁶² Исто као под 5, стр. 199.

⁶³ Исто, „Чардак ни на небу ни на земљи“, стр. 55.

⁶⁴ Исто као под 2, стр. 33. и даље.

⁶⁵ Исто као под 5, „Баш-Челик“, стр. 195.

⁶⁶ Скок, Петар (1971), *Етимолоџски рјечник хрватској или српској језика*, књига прва, Загреб, Југославенска академија знаности и умјетности, стр. 435.

⁶⁷ Исто као под 2, „Баш-Челик“, стр. 23.

⁶⁸ Исто као под 5, „Баш-Челик“, стр. 195 и даље.

⁶⁹ Исто, „Баш-Челик“, стр. 25. и даље.

⁷⁰ О овоме ће бити речи у нашем тексту „Морфолошки ниво напоредног текстуалног представљања“.

Немогуће је, наине, у оваквом једном раду истражити целокупан инвентар фонолошких чињеница, па ни све оне примере најновијег јотовања које је обухватало и уснене сугласнике *й, б, в* и *м*, а и, иначе, врло је „тешко систематисати примере јотовања и нејотовања ових гласова.“⁷¹, као и претварање *мн* у *мл*, чеме је Вук одступио од изворног записа.⁷² Извршена су и појединачна супстутисања а да то није представљено на маргинама. Тако, рецимо, у бајци „Девет пауница и златна јабука“ уместо *шйшо* употребљавано је *шйша* а да се увек то и не представи методом напоредног текстуалног представљања.⁷³ Стога је било нужно прибећи опробаном механизму парадигматичког представљања грађе.

ЗАКЉУЧАК

Вук је у *Српским народним йријовијейкама* на фонемском нивоу одступао од неких типично херцеговачких језичких особина везаних како за вокале тако и за консонанте. Учинио је то, рецимо, са фонемама *х* и *ф*, њиховим укључивањем, иако су нетипичне за говоре источне Хецеговине. Одступио је тако након 1839. и од најмлађег (јекавског) јотовања свуда осим у јотовању сонаната *л* и *н*, у којима сугласник *ј* из кратког рефлекса јата изазива њихово јотовање па имамо: *љейошја*, *сњезжан*. Јотоване сугласничке групе (тј, дј, сј, зј, цј) нису књижевнојезички стандардне.

Методом фонолошког напоредног текстуалног представљања замењени су сви ти некњижевни облици, све фонолошки нестандартне језичке особине и извршена њихова унутартекстуална стандардизација. У главном бајковном тексту, тако, имамо уместо *ђег, ђевојка, ђе, чоек, онђе, долећейи* стандардни рефлекс јата: *гјег, гјевојка, ѓгје, човјек, ондје, долејјейи*. Размотрене су, дакле, фонолошки нестандартне језичке промене везане за вокалски ниво текстуалне бајковне грађе. Доминантно, то се односи на најмлађе јотовање и рефлекс гласа јат. Приступљено је замени уочених појава стандардним облицима а на маргинама су дати њихови изворни аспекти. Исти поступак спроведен је и на консонантском нивоу.

Свуда где упрошћавање сугласничких секвенци (*йч, йш*) одступа од књижевног стандарда, а што Вук у издању *Српских народних йријовиједака* није кориговао, прибегнуто је њиховом пуном текстовном представљању а на маргинама су давани њихови изворни облици. Стандарду је примерена употреба гласова *х, ј, ф* уз њихово изворно представљање.

Природа разматраних фонемских супституената оправдава такав поступак. Супституисане дијалекатске фонолошке црте, ма колико у фоничком

⁷¹ Исто као под 23, стр. 47.

⁷² Исто као под 5, „Баш-Челик“, стр. 203. и у изворнику, стр. 583. и даље.

⁷³ Исто као под 2: „није хтео ни слушати *шйша* баба говори за своју кћер“ (курзив Т.Р.), стр. 8 и даље.

развоју биле савременије, модерније, језички економичније, зарад језичког јединства читавог српског књижевнојезичког простора, нису могле да буду кодификоване. Вук их је у својим књижевно-критичким, научним и књижевним радовима након 1839. године напустио. Изоставио је неке типично источнохерцеговачке црте везане за гласове *х* и *ф* (ука < *хука*, совра < *соффра*). Учинио је то и у оба издања *Српских народних њриџовијеџки*, али је, уз стандардизовану јотовану варијанту гласова *н* и *л*, задржао јотоване оклузиве *џ* и *г* (*ћераџи*, *ђевојка*, *голеђе*). Оправданија је, тиме, њихова замена стандардизованим фонемским супституентима, уз истицање њихових изворних облика на маргини.

Примена метода фонолошког текстуалног представљања не води ка одступању од Вукових изворних бајковних списа, јер је и он сâм у својим оригиналним књижевнонаучним творевинама одступио од свих оних језички нормираних примера, везаних за јотовање сугласника *г*, *џ*, *с* а које је унео у *Рјечник* из 1818. године. То је, наравно, у складу и са његовим начелом „опћене правилности“, заснованом на гледишту да писци треба да распознају „чисти народни језик од онога, што се говори покварено“⁷⁴. Вук је пошао од „надређености књижевног језика дијалекту као органском идиому“.⁷⁵ Тај језик се већ у Вуково време није на свим нивоима у народу говорио исто, а готову се не говори данас. Унификација архаичних некњижевних фонолошких супституената у бајковним текстовима насушна је издавачка, језичкокњижевна, комуникацијска и васпитно-образовна потреба.

а. ИЗВОРИ

Остојић, Тихомир (1911), *Српске народне њриџовијеџке (џаџке)*, Дубровник, Матица српска у Дубровнику, књ. 2.

Росић, Тиодор (2002), *Најлепше српске народне бајке*, Београд, Српска књижевна здруга.

Росић, Тиодор (2007), *Српске народне бајке*, Београд, Српска школа.

Сабрана дела Вука Караџића (1985) књига трећа: *Српске народне њриџовијеџке*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, друго умножено издање, Беч, у наклади Ане, удовице В. С. Караџића; приредио др Мирослав Пантић, Београд, Просвета.

Српске народне њриџовијеџке (1870), скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, друго умножено издање, Беч, у наклади Ане, удовице В. С. Караџића; у: Сабрана дела Вука Караџића (1985), приредио др Мирослав Пантић, Београд, Просвета.

Српске народне њриџовијеџке скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, Беч, Штампарија јерменскога манастира; у: Дела Вука Караџића

⁷⁴ Караџић, Вук Стеф. (2001), *О језику и књижевности III*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. 14, Просвета, Београд, стр. 196.

⁷⁵ Исто као под 37, стр. 284.

(1969), *Српске народне њриповијејџке*, „Предговор“, приредио др Мирослав Пантић, Београд, Просвета.

Тординац, Никола (1883), *Хрвајске народне њјесме и њриповијејџке из Босне*, Вуковар, наклада и тисак Енр. Јанчика.

Хрвајске усмене њриче (2004), стр. 11–15. Загреб, Школска књига.

Чајкановић, Веселин (1927), *Српске народне њриповејџке I*, Београд, Земун, Српски етнографски зборник, књ. ХLI, Српска краљевска академија.

б. ЛИТЕРАТУРА

Вуковић, Јован Л. (1938–1939), *Говор Пиве и Дробњака*, Београд, Јужнословенски филолог, ХVII.

Ивић, Павле (1990), *О језику некадашњем и садашњем*, стр. 241, Београд – Приштина, БИГЗ – Јединство.

Караџић, Вук Стеф. (2001), *О језику и књижевности III*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. 14.

Караџић, Вук Стеф.: „Срби и Хрвати“, цитирано према : Милосављевић, Петар (1997), *Срби и њихов језик*, хрестоматија, Приштина, Народна и универзитетска библиотека.

Караџић, Вук Стефановић (1818), *Српски рјечник исџољкован њемачким и латинским ријечима*, Беч; у: Дела Вука Караџића, *Српски рјечник* (1969), фототипско издање, приредио Павле Ивић; Просвета, Београд.

Ковачевић, Милош (2006), *Сјисци о сјишлу и језику*, Бања Лука, Књижевна задруга, 281–282.

Росић, Тиодор (2006), „О методу напоредног текстуалног представљања“, *Узданица*, Јагодина, пролеће– јесен.

Симић, др Радоје – Остојић, др Бранислав (1996), *Основи фонолоџије српској књижевној језика*, Београд, Универзитет у Београду.

Скок, Петар (1971), *Ејимолоџјски рјечник хрвајскоја или српскоја језика*, књига прва, Загреб, Југославенска академија знаности и умјетности, стр. 435.

Tiodor Rosic

PHONETIC LEVEL OF PARALLEL TEXT PRESENTATION

SUMMARY

The paper studies the phonetic level of parallel text presentation. We have researched the vowel and consonant levels of fairytale structure. The tales have been taken from Vuk’s *Serbian Folk Tales*, and from Ostojic’s, Cajkanovic’s and Tordincev’s collection. Phonetic nonstandard forms and their dialect basis are studied in order to illustrate all advantages of applying this method at phonetic level, namely at substituting sound materials in fairytale texts, stressing the need for unifying archaic non-literary phonetic substitutes.